

Наслеђе Рима

Увод 1

Европа раног средњег века се изнова и изнова схвата погрешно. Жртва је двају великих наратива. Оба су веома утицајна у историји и историографији последња два столећа и оба воде погрешној представи о том раздобљу: наратив о национализму и наратив о модерности. Пре него што размотримо другачију врсту приступа, морамо се укратко али критички осврнути на оба како бисмо видели шта с њима не ваља; јер ће већина читалаца ове књиге која још није прочувала то раздобље на памети имати један или оба наратива као представу водиљу.

Рани средњи век стоји у основи, било аутентичној или измишљеној, толиких европских националних држава да је стекао митско значење за историчаре свих генерација откако је почетком 19. века, а често и раније, национализам постао моћна политичка представа. Људи пишу књиге насловљене *Рођење Француске* или, општије, *Насијанак Европје*, будући да трагају за клицама неког будућег националног или европског идентитета за које се може тврдити да се, ако се довољно упорно траже, 1000. године већ могу наћи у Француској, Немачкој, Енглеској, Данској, Пољској, Русији и читавом низу других нација. Тако историја раног средњег века постаје део телеологије: читања историје у светлу њених (можда неизбежних) последица, ка било чему што би требало да означи „зашто смо ми најбољи“ – ми Енглези, или Французи, или (западни) Европљани – или макар, кад је реч о мање самозадовољним заједницама, „зашто смо ми другачији“. Тако се читава раносредњовековна енглеска историја може сагледавати у светлу почетака националне државе; читава историја раносредњовековне Низоземске у светлу почетака

трговачке динамичности будуће Белгије или Холандије. Недостатак сведочанстава о нашем раздобљу, раздобљу којим се бави ова књига, доприноси распрострањености тих националистичких тумачења, чак и данас. Свеједно су то погрешна читања; чак и кад су емпиријски тачна (Енглези су 1000. одиста имали унитарну државу, производња и размена су одиста биле необично интензивне у ономе што ће постати Белгија), она наше разумевање прошлости воде у погрешном правцу.

Европа није рођена у раном средњем веку. Никакав заједнички идентитет није 1000. повезивао Шпанију и Русију, Ирску и Византијско царство (данашњи Балкан, Грчку и Турску) осим слабашног осећања заједништва које је спајало хришћанске политичке ентитете. Није постојала заједничка европска култура, а свакако није постојала привреда на европском нивоу. Није било никаквог наговештаја да ће се Европа, у још прилично далекој будућности, привредно и војно развити толико да ће бити кадра да доминира светом. Ко год би 1000. трагао за будућом индустријализацијом кладио би се на привреду Египта, а не Рајнске области или Низоземске, док би му привреда Ланкашира изгледала комично. У политичко-војном погледу, крајњи југоисток и југозапад Европе, Византија и Ел Андалус (муслиманска Шпанија), чинили су доминантне државе континента, док се у западној Европи каролиншки експеримент (в. 16. и 17. поглавље) завршио распадом Франачке (данашње Француске, Белгије и западне Немачке), хегемонског политичког ентитета током претходна четири столећа. Најобједињенија западна држава, Енглеска, била је 1000. мајушна. У ствари, крајем нашега раздобља у највећем делу континента преовладавали су слаби политички системи, а активни и агресивни политички системи каснијег средњовековног раздобља били су скоро неприметни.

Ни национални идентитети нису 1000. били свугде уочљиви, чак и ако одбацимо везу између национализма и модерности која се успоставља у добром делу савремене науке. Морамо признати да су неки такви идентитети одиста постојали. То се може добро аргументовати за Енглеску (суморне године данског освајања у раном 11. веку подстакле су многобројне текстове који се позивају на неку варијанту тог идентитета). И Италијани су имали осећање заједничког идентитета, мада је оно једва сезало јужније од Рима (тако је, наравно, умногоме и данас) и није побуђивало жељу за политичким јединством. Томе је у оба случаја допринела географска издвојеност какву су обезбеђивали Ламанш и Алпи, што важи и за Ирце, који су били

кадри да препознају неку верзију ирског заједништва без обзира на то колико је Ирска у стварности била расцепкана. У паралелном случају Византије, оно што је њеним житељима давало идентитет била је само обједињеност политичког система, изразитија него било где у тадашњој Европи; историчари се нису много бавили византијским „националним идентитетом“ јер то царство није било претеча ниједне националне државе, али би се могло рећи да је крајем нашега раздобља било најразвијеније. Насупрот томе, Француска, Немачка и Шпанија (било хришћанска или муслиманска) нису имале таквих представа. Данци можда јесу, али у Скандинавији као целини ваљаних сведочанстава о томе има само за Исланд. Словенске земље су још биле исувише у повоју да би имале било какву врсту идентитета који није посебно повезан са судбином владајућих династија. А, као што ћемо често наглашавати у овој књизи, заједнички језик је имао врло мало везе с било каквим видом културне или политичке солидарности. Отуда је представа о „рођењу“ Европе, и „рођењу“ већине потоњих европских нација, у нашем периоду не само телеолошка већ је, могло би се рећи, и плод маште. Чињеница што у толиким политичким ентитетима 10. столећа постоје генеалогске везе с будућношћу јесте занимљива, али нимало не доприноси разумевању раног средњег века.

Од још мање помоћи су друге и још старије приче које рани средњи век смештају у сам велики наратив о модерности у многим његовим варијантама. Тај наратив своди статус читаве историје средњег века на просту чињеницу што се налази „у средини“, између политичке и правне постојаности Римског царства (или пак зрелог доба класичне културе), с једне, и њеног претпостављеног поновног открића у ренесанси, с друге стране. Ту су представу измислили управо сами ренесансни учењаци; отад је та прича претрпела два главна типа промена. Најпре, потоње генерације – научници позног 17. столећа, просветитељски мислиоци и револуционари 18. индустријалци и социјалисти 19. и 20. века – својатали су „праву“ модерност, оспоравајући тиме године око 1500. као размеђу. С друге стране, ако се осврнемо на научну историографију претходног столећа, медијевисти су настојали да макар доба зрелог и позног средњег века спасу рђавог гласа да уопште и није „стварно“ историја, па су почеци заједничких европских процеса дугог трајања тражени у папским реформама, „ренесанси 12. века“, почецима универзитета, раном државотворству краљева попут енглеског Хенрија II и француског Филипа II, то јест у раздобљу око 1050–1200.

Исход тих двају токова јесте то што се читав један миленијум, почев од позног 11. века, може схватати као непрекидан след плимских таласа који се све више успињу уз обалу Прогреса; али је у тој представи раздобље које му претходи остало нереконструисано. Постигнућа античког света многи и даље виде у блиставом светлу што сјајти с оне стране мрачног мора варварства које наводно обележава рани средњи век; а „пад“ Римског царства у 5. веку се (занемарујући његово дуго опстајање на Истоку) доживљава као првобитна пропаст чије је превазилажење било дуг и мукотрпан процес, мада нужен темељ било ког аспекта модерног света који посматрач жели да посебно истакне: рационализма, продуктивности, глобалног тржишта, знања, демократије, једнакости, светског мира или ослобођења од експлоатације.

И сâм сам наклоњен већини тих крајњих циљева; али, мени као историчару, тај наративни ток ипак делује бесмислено зато што свако раздобље у историји има сопствени идентитет и легитимност који се не смеју посматрати из накнадне перспективе. Дуги одсек времена од 400. до 1000. има сопствену ваљаност као поље изучавања, које ни на који начин није условљено оним што се збивало пре или после њега. Приписивати вредности њему или неким његовим деловима (као што чине они који се служе појмом „каролиншке ренесансе“ у настојању да 9. па можда и 10. век припоје великом наративу о „правој“ историји, издвајајући тај период на штету раздобља од, по свој прилици, 6. до 8. века) узалудан је подухват. И, мени се као историчару раног средњег века, приписивање „другости“ том периоду једноставно чини бесмисленим. Богатство новијег истраживања тог раздобља оспорава читав тај приступ виђењу историје; стога ће ова књига бити промашај ако се учини да га на било који начин подржава.

То је тако зато што је сада могуће писати изразито другачију историју раног средњег века. До седамдесетих година 20. столећа историчаре је одбијао недостатак сведочанстава; а моралистичка историографија ослоњена на причу о пропасти видела је векове између 400/500. и 1000. као нижевредне. Каква год била објашњења пада Западног римског царства у 5. веку (унутрашње слабости, спољни напади, или помало и једно и друго), чинило се очигледним да је то Нешто Лоше и да су европским и медитеранским друштвима требали векови да се опораве; можда до доба Карла Великог (768–814), а можда не пре привредне експанзије и верских реформи у 11. столећу. Опстајање царства на Истоку, Византије, готово се уопште није

наглашавало. Националистички митови о пореклу били су скоро све што се о том раздобљу имало рећи; заправо су опстали дуже него представа о раном средњем веку као добу опадања и пропасти.

Данас су се, на срећу, ствари умногоме промениле; рани средњи век више није Пепељуга. Као прво, данас се тим периодом бави више истраживача. У Британији је око 1970. присуство Питера Брауна и Мајкла Воласа-Хадрила на Оксфорду, и Валтера Улмана на Кембриџу омогућило стварање критичне масе дипломираних студената раносредњовековне (и касноантичке) историје који су се потом запослили у другим крајевима земље (баш пре него што је смањивање буџета 1980. ограничило запошљавање на универзитетима); они посвуда имају сопствене дипломце, будући да Оксбриџ више нема превласт у припреми студената за бављење историјским истраживањем, па сад наступа нова генерација. Брзо се развијала и византологија. Током тог истог периода археологија раног средњег века се ослободила заокупљености гробљима и обрадом метала и отворила је врата „новој археологији“ просторних односа и привредних или материјалнокултурних система, што је имало много шире импликације и омогућило богатији дијалектички однос с документарном историјом, барем онда кад су учесници били за то расположени. Изван Британије, сличне групе историчара су покушавале да се отарасе негдашње опседнутости политичким или културним „опадањем“ и историјом правних установа или цркве; број истраживача раног средњег века се само у неким земљама, посебно у Сједињеним Државама, увећао колико и у Британији (у Немачкој и Италији их је одувек било више), али је историјски приступ током последње три деценије у свим земљама постао неупоредиво истанчанији. Раносредњовековна археологија је у добром делу континенталне Европе практично измишљена у том истом периоду; 1970. готово да није постојала изван неколико земаља (Британије, Западне и Источне Немачке, Холандије, Данске, Пољске), али је сада једна сложена и модерна археологија обележје скоро сваке земље Европске уније.

И истраживање је добило више међународни карактер. Пројекат Европске научне фондације (ЕНФ), посвећен Преображају римског света (1993–1998) окупио је истраживаче из скоро свих европских (и не само европских), земаља и сместио их на по недељу дана у хотелу од Стокхолма до Истанбула да осмисле заједничке приступе. То није произвело заједничку „европску историографију“, и из добрих и из рђавих разлога (националне претпоставке и предрасуде су често биле исувише уврежене; с друге стране, превише наглашена

међународна димензија у приступу теми повукла би за собом опасност од умекшавања). Али, то јесте значило да су учесници почели боље да разумеју једни друге, а лична пријатељства су прерасла у међународна. У наредној је деценији уследио процват пост-ЕНФ пројеката, те је сада међународни рад на заједничким темама уобичајен и, кад до њега дође, природнији. Шире узев, најиновативнија новија истраживања на пољу историје често су истраживања у области културне историје, нарочито кад је реч о високој политици и политичким и друштвеним елитама; но, и наглашеније економски приступ својствен већем делу археологије, мада га историчари који се баве писаним изворима не усвајају увек, ипак омогућава крупне помаке и у друштвено-економској историји. Осим тога, истраживачи раног средњег века су међу првима озбиљно схватили неке импликације лингвистичког преокрета, сазнање да су сва наша писана сведочанства из прошлости ограничена приповедним конвенцијама које треба разумети како ваља пре него што историчари уопште почну да користе та сведочанства; зато је током последње две деценије скоро сваки средњовековни извор подвргнут критичком преиспитивању како би се утврдиле приповедне стратегије. Стога је пејзаж раносредњовековних студија више међународни, више критички и много свеобухватнији него раније.

Ова позитивна слика, наравно, крије и недостатке. Један од њих је то што је та новонарасла истраживачка заједница и даље несклона да понуди нове парадигме за разумевање тог раздобља. Критикујући то у једној новијој књизи, *Оквири раној средњеј века* (Оксфорд 2005), у посебном контексту друштвено-економске историје, понудио сам и неке параметре који би се могли применити у тој области. Што се тиче области културне и политичке историје, могло би се рећи да се нова парадигма помаља, али је и даље више имплицитна него експлицитна. Према тој парадигми, многи аспекти позне антике (која је и сама битно превреднована: сада се касно Римско царство често тумачи као римски врхунац, а не као нижевредна и тоталитарна копија *рех ротана* 2. века) настављају се без прекида у рани средњи век. Конкретније: насиље варварских освајача царства је књижевна фигура; мало је аспеката постримског друштва и културе, ако их уопште има, који нису имали римске претходнике; 7. век на Западу, мада при дну кад је реч о расположивим средњовековним сведочанствима, произвео је више сачуваних текстова него било који век у римској историји осим 4. и 6. столећа, што показује да у неким регионима књижевна култура ниуколико није била

ишчезла; укратко, раносредњовековни свет, на истоку или западу, може се проучавати као да је реч о позном Риму. То гледиште је експлицитно у добром делу новијих радова о најездама 5. века, али на знатно посреднији начин утиче и на проучавање потоњих столећа, 9. века и даље. Тешко је наћи историчаре који ће заиста *написати* да је Карло Велики, рецимо, у основи делао у неком позноримском политичко-културном оквиру, чак и кад то имплицирају начином на који га приказују. То је, међутим, проблем; јер, без обзира на то да ли верујемо или не верујемо да је Карло Велики одиста делао у таквом оквиру, том се питању не може ваљано прићи нити се о њему може расправљати све док није експлицитно постављено. Може се додати и то да је историчарима, општеузев, много јасније да је слика катастрофе у раном средњем веку књижевни клише него да то исто важи и за слику континуитета – прилагођавања.

Други проблем је следећи: што су историчари склонили континуитету (или „преображају“) него наглој промени, то се више разилазе с археолозима. Археолози у постримској материјалној култури уочавају изразито поједностављивање у раздобљу од 5. до 7. века (прецизни датуми се разликују од области до области), које је у неким случајевима – Британија је један пример, Балкан је други – драстично; до њега није дошло у само неколико римских провинција, Сирији, Палестини и Египту. Брајан Ворд-Перкинс је недавно објавио кратак и користан одговор на континуистичку културну историју, *Пад Рима и крај цивилизације*, која истиче значај тог археолошког утврђеног упрошћавања. Ова ће књига, надам се, подстаћи расправу, али и проналажење додирних тачака између тих двеју традиција; док ово пишем, још је рано прогнозировать. Али заиста морамо изградити историјска тумачења која су кадра да обухвате разноликост наших сведочанстава, и књижевних и археолошких. И један по стилу веома римски књижевни текст – на пример *Етимологије* Исидора Севилског (у. 636) – и ископавања која потврђују изразито трошњу градњу и малобројније становништво него у римском периоду, као што показују многи урбани локалитети ископавани последњих деценија, од Тарагоне до Милана и Тура, јесу сведочанства о прошлости и ниједно од њих не треба занемарити. Кад их спојимо, распад Римског царства, посебно на Западу, сместа се указује као крупна промена. Као што ћемо видети у наредним поглављима, колико год у раном средњем веку било континуитета кад је реч о вредностима или политичкој пракси – а сигурно га је било – ресурси политичких играча знатно су мањи, а структуре у којима су делали су једноставније,

често коренито. Отуда је политички, друштвени и привредни пејзаж у раном средњем веку битно другачији. Сагледавање тог раздобља у његовим властитим категоријама повлачи за собом препознавање како онога у чему се оно разликује од римске прошлости тако и онога у чему је наставља.

Једна последица имплицитне природе новијих токова историјских истраживања јесте сразмерна малобројност прегледа раног средњег века као целине. Последњи прегледни приказ на енглеском који је обухватио читав период до 1000, књига Роџера Колинса, објављен је 1991. и умногоме је политички по свом тежишту. Новије веома квалитетне друштвене историје на француском, Режине Ле Жан, Жана Пјера Девреја и Филипа Депреа, иду само до 900. и не обухватају византијски или арапски свет. Важна културна синтеза Џулије Смит, *Европа после Рима*, која се више него било која друга књига приближава томе да понуди нове парадигме у области којом се ауторка бави, такође се ограничава на латинску Европу; исто важи и за новију књигу Метјуа Иниса *Увод у раносредњовековну западно Европу, 300–900*. (Од свих њих, ова потоња је по приступу можда најсличнија мојој књизи, али је објављена тек у лето 2007, пошто сам већ био завршио рукопис, па нисам укључио њене увиде.) Има, наравно, много радова који се баве краћим временским одсецима, а неки периоди, нарочито 5. век (посебно на Западу) и каролиншко столеће, веома су опсежно проучени; има и много регионалних и националних синтеза, од којих неке покривају читав рани средњи век. Али, има простора и за нове прегледе који би се бавили друштвено-политичким, друштвено-економским, политичко-културним збивањима у раздобљу од 400. до 1000. као целини, раздобљу обележеном крајем римског јединства и стварањем мноштва мањих политичких творевина на читавом простору Европе и Средоземља, како у негдашњим римским земљама тако и у неримским земљама северно од Рима. То је намера ове књиге.

Књига *Оквири раној средњеј века* понудила је неке прилично изоштрене интерпретације о томе како би друштвене и економске промене било могуће разумети компаративно, регион по регион, Енглеску у поређењу с Данском или Франачком, Франачку у поређењу с Италијом или Египтом, Италију у поређењу са Шпанијом или Сиријом. Јасно је да ће неке од тих интерпретација бити поновљене у одређеним поглављима ове књиге, посебно 9. и 15, а оне поткрепљују добар део осталих. Али, овде су циљеви другачији. Прво, даје се политички приказ тог раздобља, који се што је потпуније могуће

ослања на новија сазнања у области културне историје. Друштвено и културно (укључујући и верско) окружење у којем су људи правили политичке изборе чинило је важно тежиште пажње у сваком поглављу. Намера ове књиге јесте да буде разумљива онима који не знају ништа о том периоду, периоду у којем нема много имена познатих широј публици, па се зато у њој ништа не подразумева. Међутим, желео сам не само да представим Карла Великог – или Етелреда II у Енглеској, или Хиндасвинта у Шпанији, или Брунхилду у аустразијској Франачкој, или византијског цара Никифора II Фоку, или халифу Ел Мамуна – него и да објасним политичко-културни свет у којем је свако од њих делао. Такво занимање, наравно, одражава новију историографију. То значи да о сељачкој већини има мање него што је могло бити, мада сељаштво ниуколико није одсутно. С друге стране, а то је други циљ, те анализе ваља разумевати у једном економском контексту који је изведен и из археологије и из документарне историје. Да бисмо разумели учињене политичке изборе кључно је то што су неки владари били богатији од осталих владара и што су нека племства била богатија од осталих племстава; то је омогућило настанак сложенијих политичких система. Неке традиционалне политичке историје стављају у исту раван поступке краљева Ирске, Енглеске и Франачке, византијских царева, халифа и римских императора: они то нису били. У питању је била хијерархија богатстава, где су последњеименовани и првоименовани стајали на супротним половима по ресурсима и по сложености државних структура у којима су делали. Те разлике леже чак и иза најнеспорније културно-политичких питања, визиготског прогона Јевреја, иконоборачког спора или улоге интелектуалаца у Франачкој 9. века.

Трећи је циљ био да се период од 400. до 1000. и сви потпериоди тог дугог временског раздобља сагледају у њиховим властитим категоријама, не улазећи превише у оно што је било пре или после, како би се избегли велики наративи које сам горе критиковао. Почињемо од и даље просперитетног Римског царства, али само да бисмо поставили градивне елементе од којих су постримске политичке творевине неизбежно морале да граде своју средину: свакако не да бисмо јадиковали над пропашћу нити да бисмо приказали узор који државе наследнице нису успеле да досегну. И овде сам, као и кад је реч о било ком другом друштву, покушао да политичке изборе не сагледавам из накнадне перспективе. Неке политичке личности су одиста правиле ужасне изборе (као када је Аеције 439. допустио Вандалима да узму Картагину, или када су Ел Менсурови наследници

у Шпанији у другој деценији 11. века покренули грађански рат, или можда кад се Лудвиг Побожни 830. завадио са синовима у Франачкој: в. поглавља 4, 14, 16), што је имало рђаве последице по политичке стратегије које су настојали да спроведу. Али су они, у сваком појединачном случају, то чинили у друштвено-културном оквиру који је за њих имао смисла, те сам управо то настојао да прикажем, барем у главним цртама, у оног простора што ми је било на располагању.

Изнад свега, настојао сам да избегнем телеологију. Свако тумачење Римског царства 5. века само у светлу чинилаца који су довели до његовог распада, меровиншке Франачке само у светлу онога што је омогућило моћ и амбиције Карла Великог, папску активност у 10. веку само у светлу онога што је довело до „грегоријанске реформе“, привредне динамике арапског света само у светлу (претпостављеног) успона италијанских, а потом и северноевропских трговаца и произвођача, погрешно је тумачење прошлости. Из те нас замке може избавити само настојање да се свака прошлост сагледа правично, у категоријама њене властите друштвене стварности.

Полазећи од тих начела, посматрам Римско царство и његов пад на Западу (Део I); непосредно постримске политичке ентитете у Галији, Шпанији, Италији, Британији и Ирској (Део II); историју Византије после кризе Источног римског царства у 7. веку, Арапски халифат и његове државе наследнице 10. века, укључујући Ел Андалус, муслиманску Шпанију (Део III); и потом, враћајући се латинском Западу, Каролиншко царство, његове државе наследнице и његовог главног подражаваоца, Енглеску, као и низ северних политичких творевина, од Русије до Шкотске, укључујући и осврт на њихово племство и сељаштво (Део IV). Сви су они анализирани компаративно, у светлу онога што су друга друштва чинила с истим или сличним ресурсима, али пре свега у категоријама њихових властитих стварности, што мора бити полазна тачка свеколиког нашег рада. За рани средњи век има далеко мање сведочанстава него за каснији, каткад тако мало да скоро уопште не можемо да реконструиремо неко друштво (пример је Шкотска); зашто је то тако по себи је занимљиво питање, али брижљив критички приступ изворима у већини случајева нам ипак омогућује да кажемо доста тога, што ће текст који следи тек прилично сумарно моћи да прикаже.

Писање раносредњовековне историје је стална борба с малобројним расположивим изворима, јер историчари непрекидно изнова

покушавају да из њих извуку нијансиране историјске приказе. Управо зато је мало шта (и свакако мало шта од значаја) општеприхваћено без икаквог спора. Ово раздобље је више него неки други периоди видљива ре-креација историчара који се њиме баве; у белешкама на крају текста, колико ми је простор допустио, одао сам признање тој колективној ре-креацији. (У књизи нема бројем обележених напомена да се не би реметио ток текста, али су референце на њеном крају уређене од странице до странице.) Међутим, уредничка политика је условила да те референце углавном буду на енглеском; неенглески ауторитети су навођени само тамо где је апсолутно неопходно. Слично томе, сви су извори цитирани у преводу, тамо где га има. Историографија на енглеском језику је истакнутија него што је била 1970, али ниуколико није доминантна; у сваком случају, ауторитете који пишу на другим језицима могуће је наћи у обиљу у библиографијама наведених радова.

Међутим, из горенаведених разлога тумачење извора за овај период (као и за све остале) није нимало прост нити аутоматски процес. Свако поглавље ове књиге почиње вињетом, као уводом у атмосферу друштва или друштава о којима се у њему расправља и свако ће упознати читаоца с неким од питања која извори намећу. Али, све у свему, од почетка ваља знати да ниједан извор, било које врсте, није мудро схватати исувише дословно. То се можда најлакше да увидети на примеру наратива о догађајима, у повестима, писмима, светитељским житијима или судским сведочењима, што је све дело појединачних аутора који имају јасну намеру и мноштво морализаторских предрасуда које махом јасно стављају читаоцу до знања. Најплоднији од свих раносредњовековних хроничара, Григорије, епископ Тура (у. 594), који је написао обимну историју претежно свога столећа у франачкој Галији, као и многобројна светитељска житија, за живота је био активан политички играч с јасним наклоностима и ненаклоностима према својим краљевским савременицима (в. 5. поглавље). Био је и аристократа високог ранга с огромним залихама снобовштине, као што је – као епископ – био и професионални моралиста чија је дужност била да подстицајем, ласкањем или застрашивањем одврати своје савременике од греха. Све што Григорије каже морамо читати с тим елементима на уму – елементима које он не скрива од нас – и већина се историчара тога одиста и држи. У новијим се радовима, међутим, наглашава и Григоријево књижевно брушење текста, које његовим наизглед простодушним анегдотама намеће скривене обрасце; у тим су радовима

анализирана и не толико свесна ограничења што су их жанрови у којима је писао наметали избору онога што може да пише или начину на који нешто може да опише. Поврх тога, наравно, Григорије најчешће није био сведок онога о чему нам говори, те стога морамо да нагађамо о наративним стратегијама и о поузданости његових информаната. Свака „чињеница“ коју можемо извући из његових текстова мора се посматрати у тим контекстима.

На основу ових коментара могло би се закључити да се ничему што Григорије каже не може веровати. Такав би закључак одиста било немогуће оспорити: у овом случају, не само зато што недостатак извора из тог раздобља значи да је Григорије једини извор за огромну већину исказа које нам саопштава о Галији 6. века. Свеједно, мора се признати да је Григорије, чак и ако су сви његови искази фикција – и то избрушена фикција, у моралистичке сврхе – ипак писао у реалистичном духу. Другачије речено, што се више трудио да моралише о свом друштву, за публику коју је ваљало убедити да се његово моралисање обраћа њима (чак и ако је то била нека будућа публика, јер Григоријево главно дело, *Историја*, није било у оптицају за његова живота), то га је више морао усидрити у препознатљиво искуство. Дакле, тај и тај краљ или краљица можда јесу а можда нису погубили своје противнике на тај и тај домишљат начин, тај и тај епископ можда јесте а можда није купио свој положај и застрашивао своје свештенство, али то је нешто за шта су људи мислили да би владари или епископи у његовом друштву сасвим лако могли чинити. Григоријеви наративи, и наративи свих сличних извора од Ирске до Ирака, овде се користе на следећи начин: као путокази за оно што се *могло* догодити – барем у слици света њихових аутора. У поглављима која следе често ћемо изостављати појединости таквог расуђивања; немогуће је, осим по цену нечитљивости, додавати „ако“ и „али“ сваки пут кад се неки извор користи. Али ваља их подразумевати за сваки наратив цитиран у овој књизи. Додајмо и да то значи да можемо користити и несумњиво фикцијске изворе, попут еписких песама о јунацима, на пример англосаксонску песму *Беовулф*, која је један од наших најбољих извора за аристократске вредности у Енглеској. Проблеми с коришћењем таквих извора нимало се не разликују од проблема с којима се срећемо кад користимо Григорија Турског, па историчари који се њима служе често налазе да им је лакше да их имају на уму.

Законодавство нас суочава са сличним проблемом. Можда се чини очигледним да закони не описују људско понашање (сетимо се

закона о прекорачењу брзине), али су истраживачи раног средњег века морали да се суоче с једном увреженом историографијом која полази од претпоставке да је то заиста тако. Модерна историографија је изникла из правноисторијске традиције и људи су до дубоко у 20. век писали историју, нарочито друштвену, полазећи од претпоставке да, ако је неки закон нешто прописивао, онда су људи тако и поступали. Ако, међутим, није тако у савременом свету, уза сву силу принуде коју правни систем има на располагању, колико тек није било тако у раном средњем веку, кад су државе биле слабије (често чак веома слабе) па је мало вероватно да је народ било где уопште знао које је законе владар донео. Чак и кад је законодавац само желео да опише постојећу обичајну праксу, што је каткад могао бити случај на Западу у 6. и 7. веку (мада ређе у каснијим периодима, а још ређе у византијском и арапском свету), проблем би био то што је обичајна пракса локално била веома разнолика, па би један краљ у Толеду или Павији, тадашњим престоницама Шпаније и северне Италије, познавао само ону која је постојала у области у којој сам живи, и то само један њен ограничени део. Законодавство је заправо најбоље схватити као путоказ за размишљање законодаваца, баш као што нам списи Григорија Турског пре свега говоре о томе шта је сам Григорије мислио. Закони су у интеракцији са стварношћу и њоме се надахњују, баш као што то чине Григоријеви наративи; није ствар у томе да их не можемо користити, него да их не можемо сматрати непристрасним показатељима стварног друштвеног понашања.

На исти се начин може анализирати и критиковати већина осталих категорија средњовековних текстова, али би нам ваљало застати на једној важној категорији, правним текстовима – који се махом тичу поклањања, продаје или закупа земље, или евидентирања формалних спорова, по правилу такође око земље. Све су то, или већином, уговори, с правном снагом, којима сачувани судски предмети придају знатну важност, ако је расположивих докумената уопште било. Ако те документе прихватимо као аутентичне (а сви то нису; често нису сачувани као оригинали, већ у каснијим збиркама, а многи су кривотворени), могли бисмо претпоставити да они, можда више него било који други извор, описују стварне догађаје. Тај опис није неупитан; чак и аутентичан документ јесте веома стилизован текст, уобличен једним вештачким језиком, као што су то правни документи и данас, што ограничава оно што се у њему може саопштити. Чак и ако су уговорне стране желеле да тачно опишу шта раде (а нису све то желеле; на пример, неке „продаје“ су заправо

прикривени новчани зајмови, где је земља служила као јемство), биле су ограничене правним жаргоном којим је њихов бележник свикао да се служи, а он је могао имати мало везе са сложеностима локалне друштвене праксе. Али би се бар могло претпоставити – каснији судови би претпостављали – да је тај и тај комад земље, који се налази у селу А, с тим и тим међама, са закупцем по имену Б који га обрађује, В продао Г-у по цени од Д сребрних денарија.

Опрезно бих прихватио ово ретко острво сигурности. Питање је шта се с њим ради. Узет сам за себе, документ нам мало тога говори. Потребне су нам збирке текстова које, узете заједно, могу бити путоказ за то колико је људи притежавало земљу у А, за финансијске тешкоће које је имао В (или за категорију људи којој је припадао), за величину и географско простирање Г-ових поседа и за разлике у друштвеној структури или цени земље између села А и селâ Ђ, Е и Ж. То су питања које је вредно проучавати, ако за то имамо довољно грађе (а покаткад је имамо, чак и у раном средњем веку). Но, то су ипак само трептави зраци светла. Пре него што претпоставимо да су А или Г типични за регион и период које проучавамо, морамо се латити брижљивог доказивања. Осим тога, документи из тог периода (ситуација се мења тек у 13. веку) говоре о земљи. Осим у Египту, где су захваљујући пустињским условима сачуване све врсте докумената, само се за документе који се тичу земље сматрало да имају довољно дугорочну будућност да буду вредни чувања, осим ако нису случајно сачувани; друштвене активности изван подручја земљишних трансакција остају у мраку. Поврх тога, опет осим у Египту, једино су цркве и манастири имали довољно стабилну судбину да нешто од својих раносредњовековних архива сачувају до модерног доба (отприлике од 1650. надаље), када су се историчари заинтересовали за то да их објављују. То ће рећи да се сазнања која имамо односе само на земљу која је доспела у руке цркве, било у доба повеља којима располажемо или као резултат каснијих поклона цркви поседâ уз које су ишле и њихове тапије као доказ имовинских права. Та се врста ограничења разликује од оних која се тичу приповедне стратегије писаца, али су свеједно ограничења, те и њих морамо бити свесни. Шта можемо учинити с тим посебним ограничењима, истражићемо подробније у 9. поглављу.

Археолошка и материјална сведочанства су барем ослобођена приповедних ограничења. Археолози су каткад одиста склони да одбаце писане изворе (нарочито је то био тренд осамдесетих година 20. века), који одражавају само ставове образованих и отуда

ограничених елита, док се археолошким ископавањем и рекогно-сцирањем открива стварни живот, често сељаштва, према којем се пак текстови рђаво односе. Међутим, ископавања су у понечем слична земљишним исправама: можете понешто поуздано рећи о томе како су живели појединачни људи, али вам је потребно много локалитета да бисте са сигурношћу могли говорити о типичности, образцима и општости. И археологија има својих слепих углова: можете рећи у каквим су кућама људи живели, какву су храну јели, каква им је технологија била доступна, како су функционисали просторни планови, с које су удаљености стизала добра која су поседовали, али не можете рећи у чијем је власништву била њихова земља, нити каква се закупнина за њу плаћала. Тиме се, међутим, бар успоставља равнотежа с документарном историјом. Општеузев, археологија нам више говори о функционалним односима, док нам историја више говори о узрочности; идеално гледано, потребне су нам обе. А кад их обе користимо морамо имати на уму да и материјална култура пројектује значење. Обред сахрањивања је јавни чин, па ће то шта неко полаже у земљу саопштавати нешто осталима; слично томе, урбано планирање, архитектура и зидно сликарство, украсни мотиви на металним и керамичким предметима, све то преноси значење, често намерно, које ваља одгонетнути и проценити с истом пажњом с којом приступамо Григорију Турском. Археологија је (као и историја уметности) ослобођена приповедних ограничења, али не и ограничења која намеће комуникација. Тим ћемо се питањем позабавити у 10. поглављу.

Врсте сведочанстава које имамо за разне крајеве Европе у разним периодима додатно ограничавају оно што о њима можемо рећи. Енглеска 7. века надмоћно је документована црквеним наративима, уз малобројне законе и земљишне исправе, насупрот екстензивној археологији гробаља и нешто ограниченијој археологији насеобина; много шта можемо рећи о црквеним вредностима и политичкој динамици, као и о технологији и друштвеној раслојености, али много мање о аристократским вредностима и политичким структурама. После тридесетих година 8. столећа у Енглеској наступа период дужи од века у којем наративи и закони готово нестају, као и гробља, али имамо много више докумената и урбаних локалитета; можемо много више рећи о држави и о ширим привредним односима, а много мање о томе како су краљеви манипулисали својим политичким окружењем да би увећали своју моћ или пак то нису чинили; зато важна историјска питања, попут неуспеха Мерсије да

очува столетну превласт над средишњом и јужном Енглеском током и после двадесетих година 9. века (в. поглавље 19), остају неразрешена. Све у свему, свештенство је током читавог раног средњег века одржавало константну производњу текстова локално различите врсте, па зато можемо рећи шта су мислили црквени људи (нарочито црквени ригористи); с друге стране, световна аристократија се одавала писању само у неким периодима и на неким местима – позном Римском царству, каролиншкој Франачкој, Византији 10. века, Ираку 9. и 11. века – па зато само у тим случајевима можемо стећи непосредан увид у расположење световних политичких елита. Чак се и у једној те истој политичкој јединици може наићи на различите концентрације грађе. Власт отонских царева позног 10. века имала је два упоришта, Саксонију и северну Италију; прва је скоро искључиво документована у наративима, друга скоро искључиво у земљишним повељама. Зато можемо говорити о нијансама аристократских сплетки и политичких ритуала у првој, а у другој о распону аристократског богатства и његовом односу према краљевском покровитељству. Мора бити да су отонски владари у обема трговали и ритуалним и земљишним покровитељством, али немамо увид у то како.

Та су ограничења константа у нашем периоду, као што су била и у античком свету. Нови текстови су ретки; једино ће археологија бити у експанзији у наредним деценијама, постојано померајући језичак ваге ка ономе што се може рећи на основу материјалних сведочанстава. Увек смо ограничени у погледу онога што можемо рећи, чак и о елитама, које су у нашим избрушеним изворима макар сразмерно добро документоване, а камоли кад је реч о огромној сељачкој већини, чије је гледиште тако ретко видљиво (за нешто од онога што се да рећи, в. поглавља 9 и 22). Отуд и чињеница што једна књига ове врсте покрива шест векова, не један или два, као касније публикације у овој едицији. Но, ипак се довољно тога зна да се мора вршити одабир, каткад немилосрдан. Текст који следи само је делић онога што знамо о раном средњем веку. Али, бар садржи оно што мислим да је нужно знати.